

O'QUVCHILARDA XULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK MASALALARI

Khodjaeva Dilnoza Maxmudjanovna

Toshkent shahar Olmazor tumani 315-maktabi psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarda xulq-atvor shakllanishining psixologik jihatlari, unga ta'sir etuvchi omillar hamda shaxs kamolotidagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, oilaviy muhit, ta'lim-tarbiya jarayoni, tengdoshlar ta'siri va individual psixologik xususiyatlarning xulq-atvor rivojlanishidagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: xulq-atvor, o'quvchi, psixologik rivojlanish, tarbiya, oila, maktab, ijtimoiy muhit, motivatsiya, shaxs shakllanishi, axloqiy tarbiya.

KIRISH

Inson shaxsining shakllanishida xulq-atvor muhim o'rin egallaydi. Xulq-atvor shaxsning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarini aks ettiruvchi xatti-harakatlar tizimi bo'lib, u biologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta'sirida rivojlanadi. O'quvchilik davrida xulq-atvorning shakllanishi ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu davrda bolaning dunyoqarashi, qadriyatlari va hayotiy pozitsiyasi rivojlanadi. O'quvchilarda xulq-atvor shakllanishining asosiy omillaridan biri oilaviy muhit hisoblanadi. Bola dastlabki ijtimoiy tajribani oilada egallaydi. Ota-onalarning munosabati, tarbiya uslubi, oiladagi psixologik muhit va o'zaro muloqot madaniyati bolaning xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mehr-muhabbat va o'zaro hurmat hukm surgan oilada voyaga yetayotgan bolalarda ijobiy xulq-atvor shakllanish ehtimoli yuqori bo'ladi. Maktab ham xulq-atvor rivojlanishining muhim ijtimoiy muhitidir. O'qituvchilarning shaxsiy namunasi, ta'lim-tarbiya jarayoni va jamoa bilan ishlash faoliyati o'quvchilarda mas'uliyat, intizom, hurmat va hamkorlik kabi sifatlarning rivojlanishiga xizmat qiladi. Pedagoglarning adolatli va mehribon munosabati bolalarda ijobiy xulq me'yorlarini shakllantirishga yordam beradi.

Tengdoshlar bilan muloqot ham o'quvchilar xulq-atvorining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Jamoada o'z o'rnini topish, do'stlar bilan munosabatlar o'rnatish va ijtimoiy tajriba orttirish jarayonida o'quvchilar turli xulqiy ko'nikmalarni egallaydilar. Shu bilan birga, salbiy ijtimoiy ta'sirlar ayrim hollarda nomaqbul xatti-harakatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin.

Xulq-atvor shakllanishida motivatsiya va ehtiyojlarning ham o'rni katta. O'quvchi o'z maqsadlariga erishishga intilar ekan, uning faoliyati va xatti-harakatlari ma'lum motivlar asosida shakllanadi. Ijobiy motivatsiya o'quvchilarda mas'uliyat, mehnatsevarlik va intizomlilik kabi fazilatlarni rivojlantiradi.

Psixologik nuqtai nazardan, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Har bir bolaning temperament, xarakter, qobiliyat va hissiy holati turlicha bo'lganligi sababli tarbiyaviy ishlarni individual yondashuv asosida tashkil etish zarur. Bu esa xulq-atvordagi muammolarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etishga yordam beradi. Maktab psixologi xulq-atvor shakllanishi jarayonida muhim vazifalarni bajaradi. Psixologik diagnostika, maslahatlar, treninglar va korreksion mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda ijobiy xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Ayniqsa, agressivlik, xavotirlanish va moslashuv qiyinchiliklarini bartaraf etishda psixologik yordam samarali natija beradi.

Bugungi kunda axborot texnologiyalari va ommaviy axborot vositalarining ta'siri ham o'quvchilar xulq-atvorida muhim rol o'ynamoqda. Shu sababli bolalarda media madaniyatni shakllantirish, internetdan oqilona foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish va salbiy axborotlardan himoyalanih madaniyatini tarbiyalash zarur.

Bugungi kunda jamiyatimizda yoshlarga qaratilayotgan e'tibor tobora kuchayib bormoqda va davlat siyosatiga ko'tarildi desak bo'ladi. Endigina o'sib kelayotgan yosh o'smirlik davri an'anaviy ravishda eng qiyin deb hisoblanadi ham psixologik, ham va ijtimoiy nuqtai nazardan. Xarakter bu odamning odamlarga, bajarilgan ishga munosabatini belgilaydigan barqaror shaxsiyat xususiyatlari majmui. Xarakter faoliyat va muloqotda namoyon bo'ladi va odamning xulq-atvoriga o'ziga xos, o'ziga xos soyani beradigan narsani o'z ichiga oladi

Xarakter shakllanishi davrida uning tipologik xususiyatlari, hali hayotiy tajriba bilan tekislanmagan va yashirilmagan bo'lsa -da, shunchalik ravshan bo'ladiki, ba'zida ular psixopatiyaga, ya'ni patologik xarakter anomaliyalariga o'xshaydi. Voyaga etganida, urg'u chiziqlari odatda tekislanadi. Bu bizga "o'tkinchi" haqida gapirishga imkon berdi o'smirlik urg'ulari xarakter "(Lichko A.E., 1977). O'smirlik davrida ijtimoiy, fazoviy, shaxsiy va ijtimoiy ehtiyoj ortadi – shaxsiy avtonomiya, nimaga olib keladi jamiyat, oila, shuningdek, g'oyalardagi tub o'zgarishlar "yolg'izlik" va "yolg'izlik" tushunchalari haqida. O'smirlik davrida yolg'izlik hissi yoshga bog'liq qiyinchiliklar bilan bog'liq va shaxsning psixologik shakllanishi va shuning uchun muloqotga bo'lgan ehtiyojning asosiy sababidir tengdoshlar va qiziqishlar bilan ijtimoiy ahamiyati va rovida guruhda. Shaxslararo munosabatlar sohasini shakllantirish amalga oshiriladi asosiy shaxsiyat etuklashganda hissiy qo'zg'aluvchanlik, hissiy tajribalarning katta barqarorligini o'z ichiga olgan mexanizmlar, etarli tajribaga ega bo'lish qobiliyati qo'rquv va xavotirning namoyon bo'lishi, qochish, yoki qarama-qarshi his-tuyg'ularning to'liq yo'qligi, shuningdek, nafaqat baholash bilan bog'liq tajribaning paydo bo'lishi. O'tgan asrning ikkinchi yarmida, ya'ni 1968 yilda nemis psixiatri K. Leonhard "aksentuatsiya" tushunchasini kiritdi. U buni me'yordan chetga chiqish, individual xususiyatlarning haddan tashqari kuchayishi deb ta'riflagan. To'qqiz yil o'tgach, 1977 yilda, sovet olimi A.E. Lichko

aniqroq va torroq "belgi aksentuatsiyasi" so'zini ishlatishni taklif qildi. Aynan mana shu ikki olim (K. Leograd va A. E. Lichko) psixologiya faniga beqiyos hissa qo'shdilar, aksentuatsiyalarning yaqin, bir -birini to'ldiruvchi tushunchalari va tasniflarini ishlab chiqdilar. Xarakterning aksentuatsiyasi-bu ba'zi xususiyatlarning haddan tashqari ifodalanishi. Urg'u - bu odamning ichki dunyosidagi nomutanosiblik va nomutanosiblik belgisidir

O'rganilgan muammo o'smirlardagi xarakterning o'zgaruvchanligi va ulrda yuzaga keladigan turli xildagi deviant xulq-atvor shakillari yuzaga kelishi va ularning namoyon bo'lishi xaqida ko'plab olimlar o'z ishlarining olib borishgan bo'lib, biz o'rganilayotgan muammo bo'yicha adabiyotlarni nazariy ko'rib chiqdik, tadqiqotning uslubiy asoslarini aniqladik. Maxsus adabiyotlarni o'rganish jarayonida biz o'smirlarda yuzaga keladigan aksentuatsiya tiplari va ulrni faoliyat davomida qandas yuzaga kelishi va undagi psixologik himoya ongsiz va ong o'rtasidagi va turli xil hissiy munosabatlar o'rtasidagi qaramaqarshiliklar doirasida xatti-harakatlarning buzilishining oldini olishga qaratilgan normal mexanizm sifatida ta'riflangan degan xulosaga keldik.

Nemis olimi, psixiatr Karl Leonhard tomonidan ishlab chiqilgan aksentuatsiyalar tasnifi xarakter tipologiyasining ilk ilmiy tizimlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tasnif insonning atrofdagilar bilan muloqot qilish usuli, xulq-atvori va ruhiy xususiyatlarini baholashga asoslangan. Leonhard xarakter aksentuatsiyasining 12 turini ajratib ko'rsatgan.

Gipertim tipdagi shaxslar faol, serharakat, muloqotga kirishuvchan va tashabbuskor bo'ladilar. Biroq ular ba'zan mas'uliyatsizlik, serjanjallik va asabiylikka moyillik ham namoyon etishlari mumkin.

Distim tip vakillari jiddiy, vijdonli, adolatparvar va mas'uliyatli bo'lsalar-da, odatda sustkash, kamgap va pessimistik kayfiyatga moyil bo'ladilar.

Sikloid tipdagi insonlarda gipertim va distim holatlar navbatma-navbat almashib turadi. Ularning kayfiyati va faolligi ma'lum davrlarda ko'tarilib, keyinchalik pasayishi mumkin.

Qo'zg'aluvchan (hayajonli) tip vakillari g'amxo'r va vijdonli bo'lish bilan birga, tez jahli chiqadigan, hukmronlikka intiladigan va konfliktlarga moyil shaxslar hisoblanadi.

Tiqilib qoluvchi tipdagi odamlar maqsadga intiluvchan, irodali va talabchan bo'ladilar. Shu bilan birga, ular xafagarchilikni uzoq saqlashi, shubhalanishi, rashk qilishi va qasoskorlikka moyil bo'lishi mumkin.

Pedantik tip vakillari aniqlikni, tartibni va mas'uliyatni qadrlaydilar. Ular ishonchli bo'lsalar-da, ortiqcha rasmiyatchilik, qat'iyatsizlik va mayda-chuydalarga berilish bilan ajralib turadilar.

Xavotirli tipdagi insonlar do'stona, itoatkor va o'zini tanqid qila oladigan

bo'ladilar. Biroq ular qo'rquv, ikkilanish va o'ziga ishonchsizlikni ko'proq boshdan kechiradilar.

Hissiy tip vakillari mehribon, rahmdil, adolatparvar va boshqalarning dardiga hamdard bo'la oladigan insonlardir. Ular juda ta'sirchan va hissiyotlarga boy bo'ladilar.

Namoyishkorona tipdagi shaxslar xushmuomala, jozibador va o'ziga ishongan bo'ladilar. Shu bilan birga, ular maqtanchoqlik, o'zini ko'rsatishga intilish va ba'zan ikkiyuzlamachilik kabi xususiyatlarni namoyon etishlari mumkin.

Ekzaltatsiyalangan tip vakillari hissiyotlarga boy, quvnoq, altruistik va ta'sirchan bo'ladilar. Ular voqealarni bo'rttirib qabul qilish va tez hayajonga tushishga moyildirlar.

Ekstravert tipdagi insonlar faol, ochiqko'ngil, kirishimli va do'stona bo'ladilar. Ular tashqi muhit ta'siriga tez beriladilar va ko'pincha boshqalarning fikriga suyanadilar.

Introvert tip vakillari esa ichki dunyosiga ko'proq e'tibor qaratadigan, prinsipial, mustaqil fikrlovchi va kamgap insonlar hisoblanadi. Ular tashqi ta'sirlarga kamroq beriladi, biroq ba'zan o'jarlik va yopiqlikni namoyon etadilar.

Rus psixiatri A.E. Lichko Leonhard g'oyalarini rivojlantirib, aksentuatsiyalarni ayniqsa o'smirlik davri xususiyatlari bilan bog'liq holda o'rgandi. Uning ta'kidlashicha, sikloid o'smirlarda kayfiyat va faollik davriy ravishda o'zgarib turadi. Odatda bu fazalar ikki-uch hafta davom etadi. Kayfiyat ko'tarilgan davrda ular faol, quvnoq va muloqotga moyil bo'lsalar, pasayish davrida esa sustkashlik, charchoq va tushkunlik kuzatiladi.

Lichko labil-sikloid tipni ham tavsiflagan bo'lib, bunda kayfiyat o'zgarishlari yanada qisqa muddatli bo'ladi. Bir necha kun davom etgan yaxshi kayfiyat birdaniga bir necha kunlik tushkun holat bilan almashishi mumkin. Biroq bu o'zgarishlar labil tipdagi kabi juda keskin va kuchli emotsional reaktivlik bilan kechmaydi.

O'smirlik davrida aksentuatsiyalar ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Tadqiqotlarga ko'ra, xarakter aksentuatsiyasi o'smirlar va yoshlarda 50–80 foiz hollarda uchraydi. Bu holat kasallik emas, balki shaxs xarakterining ayrim qirralari haddan tashqari kuchli rivojlanganligini bildiradi. Qulay sharoitlarda bunday xususiyatlar insonning qobiliyatlari va iste'dodlarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Shu sababli aksentuatsiyalarni bilish pedagoglar, psixologlar va ota-onalar uchun o'smirlarning xulq-atvorini to'g'ri tushunish hamda ularga samarali yondashish imkonini beradi. Belgilangan shaxslar haqidagi tushunchasini tushuntirib, Leonhard, odatda, ular patologik emasligini ta'kidlab, o'z pozitsiyasini quyidagicha bahslashdi: "Agar boshqacha talqin qilinsa, biz faqat oddiy odamni oddiy deb hisoblash mumkin degan xulosaga kelishimiz kerak edi, va o'rtadan (o'rtacha tezlik) har qanday og'ish patologiya deb tan olinishi kerak edi. Bu bizni o'ziga xosligi bilan o'rtacha darajadagi

fonda ajralib turadigan odamlarni me'yordan chiqarishga majbur qiladi. Biroq, bu toifadagi odamlar, shuningdek, ijobiy ma'noda "shaxsiyat" sifatida tilga olinadigan odamlar toifasiga kiradi va uning o'ziga xos ruhiy tuzilishiga ega ekanligini ta'kidlaydilar.

Shunday qilib, ta'kidlangan shaxslarda, ijtimoiy ijobiy yutuqlarning imkoniyatlari va ijtimoiy salbiy ayblovlar qo'yiladi. Yengil urg'u ko'pincha ijobiy shaxsiyat namoyishlari bilan, yuqori - salbiy namoyishlar bilan bog'liq. Patologiya haqida faqat ta'kidlangan belgi juda kuchli ifodalanganida va umuman shaxsiyatga halokatli ta'sir ko'rsatganda gapirish mumkin. Aynan xarakter aksentuatsiyasi bu jadallik bilan namoyon bo'lishi o'smirlik davriga borib taqaladi bunday psixologik xususiyatlar judayam o'zgaruvchanligi bilan ajralib turadi o'smirlarda yuqorida keltirilgan aksentuatsiya tiplari ijtimoiy sharoitlarda va oilaviy muxitda ijobiy yoki salbiy bo'lib shakilanadi bu esa o'smirlar egalab turgan davra, faoliyat jarayonlariga va dustlar davrasidagi munosabatlar erarxyasida shakilanadi. Yuqoridagi aksentuatsiya tiplarining ba'zilarida salbiy va psixopatiyaga moyillik xam kuzatiladi bu esa ma'lum bir miqdorda o'smir yoshdagi yig'it va qizlarda ta'lim sifatni va bilim egalashda yuzaga keladigan motivatsyani pasayishiga sabab bo'ladi. Bunday psixologik jarayonlarning xarakterdagi o'zgarishlarni oldini oish uchun eng birinchi navbatda ularga to'g'ri munosabat va o'smirlik davrida yuzaga keladigan kriziz davrlarini to'g'ri tushunib ota – ona va tarbiyachi murabiylar ularga yuqori bosim bermasdan muomila qilish kerakligi va muloqotga bo'lgan extyojlarini qondirishi ular bilan sammimiy oxangda gaplashish dardlarini tinglash orqali ularning ong ostida to'plangan dardlarini yuqoriga chiqarib salbiy qoniqmaslik xislari norozchilik ularda shakilanadigan deviant xulq atvorni oldini olish yaxshi samara beradi.

XULOSA

O'quvchilarda xulq-atvor shakllanishi murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, oila, maktab, tengdoshlar muhiti va individual psixologik xususiyatlar bilan uzviy bog'liqdir. Tarbiyaviy ishlarni ilmiy asosda tashkil etish, psixologik qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish va sog'lom ijtimoiy muhit yaratish orqali o'quvchilarda ijobiy xulq-atvor sifatlarini rivojlantirish mumkin. Bu esa barkamol va ma'naviy yetuk shaxsni tarbiyalashning muhim omili hisoblanadi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Deviant xulq-atvor psixologiyasi I.M.Xakimova O'quv qo'lanma Toshkent 2014
2. Haydarjon J. SHAXS IJTIMOY XIMOYASIZLIGINI O'G'ISHGAN XULQ ATVORG TA SIRINI IJTIMOY PSIXOANALITIK MEXANIZMLARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – T. 2. – №. 1. – C. 9-12.

3. <https://nikifilione.ru/uz/dominiruyushchie-cherety-haraktera-podrostkasochetanie-razlichnyh>
4. Odilboyevich, J. H. (2023). SHAXS XAYOT DAVOMIDA PSIXOLOGIK HIMOYA MEKANIZMLARINING ORNI VA AXAMIYATI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 16(2), 128-133.
5. Jurayev, X. O. (2023). O ‘SPIRINLIK YOSHIDA SHAXSDA STRESSLI VAZIYATLARDA INDIVIDUAL KOPING STRATEGIYALARNING O ‘RNI VA AXAMIYATI. Educational Research in Universal Sciences, 2(4), 512-515.
6. Ziyonet